

"Інтелігенція кожного народу повинна працювати коло свого народу, надіючись тільки на себе, - і снага, і слабота в нас самих; вона не тільки сама повинна стояти врівень з найвищими думками віку, але й зробити ті думки по спроможності власного народу, розвиваючи тим часом і його національне самопізнання... Від загибелі нації терпить не тільки вона сама, а і вселюдскість взагалі, бо кожна освітня народність вносить і децю свого в скарбницю всесвітню... Наша сила в народі, бо в нас, властиво, і нема нічого, крім народу... Яко вивід додаю: мусимо бути європейцями на ґрунті українському". (Юрій Хвалюш).

***Я не літав в надзорні країни,
А все державсь бездольної землі;
Боровся я за щастя для людини,
За світло в чорній млі.***

Павло Арсенович Грабовський

народився 11 вересня 1864р. у с. Пушкарне на Харківщині в бідній сім'ї паламаря. Вчився в Охтирській бурсі (1874 — 1879) та Харківській духовній семінарії, де самотужки ґрунтовно знайомився з художньою класикою, таємно виявляв велике зацікавлення політичною літературою, тягнувся до обговорення актуальних суспільних проблем.

За зв'язки з харківським гуртком народницької організації "Чорний переділ", поширення забороненої літератури Грабовський у 1882р. був заарештований і виключений з семінарії. Перебуваючи під гласним наглядом поліції, він до квітня 1885р. проживав у с. Пушкарне, безрезультатно намагаючись знайти роботу, а після зняття нагляду переїхав до Харкова, де працював коректором газети. Тут він поновлює революційну діяльність. Усі ці роки, починаючи з семінарії, Грабовський активно займається самоосвітою, пробує сили в літературній творчості.

У листопаді 1885р. Грабовського беруть на військову службу. Місце дислокації піхотного полку (м. Валки поблизу Харкова) давало йому змогу не втрачати зв'язків з підпільною народницькою організацією. Проте невдовзі як покара за виступ проти армійського начальства його чекало переведення до Туркестанського військового округу. Саме тоді жандармерії вдалося розкрити його участь в розповсюдженні відозв народників; в Оренбурзі Грабовського заарештовують, повертають до Харкова й ув'язнюють. На початку 1888р. він був засуджений на п'ятирічне заслання до Сибіру.

Під час перебування у в'язниці Грабовський написав ряд поезій, окремі з яких у зміненому й переробленому вигляді увійшли пізніше до першої збірки. Тут була також створена поема "Текинка".

В цей час молодий поет пише вірші російською мовою "Друзьям" (поширювався у списках серед політичних засланих), "Из путевых заметок", поему "По Сибири. Из живых впечатлений" (1888, не закінчена).

У дорозі до місця заслання Грабовський знайомиться і здружується з членом народовольської організації Н. К. Сигидою. Бути разом їм довелося недовго: Сигиду відправили до жіночої в'язниці на Кару (де вона загинула восени 1889р.), Грабовського — на поселення в Балаганський округ Іркутської губернії. Поет назавжди зберіг у пам'яті образ цієї прекрасної жінки, мужньої революціонерки, вірного товариша, присвятивши їй ряд віршів.

На місці відбування покари у зв'язку з репресіями самодержавства проти політичних засланих Грабовський та його товариші пишуть відомий протест "Русскому правительству". Ця акція стала причиною ще одного — третього — арешту. 3 серпня 1889 по березень 1892р. поет перебуває в Іркутській губернській в'язниці і після двох судових процесів термін заслання Грабовського збільшився (з подальшим поліційним наглядом).

Час перебування в іркутській в'язниці був переломним для літературної творчості Грабовського. Діставши від знайомих деякі відомості про літературне життя в Галичині, він зав'язує листування з І. Франком, надсилає вірші у галицькі часописи (перші його твори з'явилися друком у "Зорі" за 1890р.). Водночас поет розпочинає велику перекладацьку роботу (переклад першої глави "Євгенія Онегіна" О. Пушкіна, фрагментів "Фауста" Гете, віршів народовольця П. Якубовича та ін.). На цей період припадає написання поеми "Бурятка" (1891).

Разом із товаришами Грабовський був засуджений на поселення у найглухіших місцях Східного Сибіру. З кінця 1893 до кінця 1896р. поетові довелося проживати у Вілюйську та населених пунктах Вілюйського округу. На засланні Грабовський, використовуючи спогади тутешніх очевидців, написав нарис-життєпис про Чернишевського ("Житє і слово", 1895). З Вілюйська Грабовський надсилав у Галичину оригінальні й перекладні віршові твори, статті й нариси. Це дало можливість підготувати і видати у Львові збірки П.

Грабовського “Пролісок” (1894), “Твори Івана Сурика” (1894, переклади), “З чужого поля” (1895, переклади світової поезії), “З півночі” (1896, оригінальні поезії та переклади).

Оригінальні поетичні твори Грабовського є його найвагомим внеском в українську літературу. Проте ними не обмежувалась діяльна участь поета в літературному процесі 90-х рр. У галицьких виданнях друкувалися його нариси, статті, замітки, поетичні переклади.

Статті Грабовського торкаються різноманітних проблем тогочасного громадського і культурного життя на Україні, в Сибіру та Галичині (“Лист до молоді української”, “Коротенькі вістки з Сибірі”, “Дещо в справі жіночих типів”, “Дещо до свідомості громадської”, “Дещо про освіту на Україні”, “Економічна безвикрутність благословенної Полтавщини” та ін.). Трагічне життя подруги поета, спільниці у боротьбі відображено ним у статті “Надія Костева Сигида. Сумна споминка”.

Чимало виступів Грабовського присвячено актуальним проблемам літератури. Це біографічні нариси про видатних діячів російського літературного й суспільного руху (“Микола Гаврилович Чернишевський”, “Михайло Ларіонович Михайлов”), спогади про українських письменників (“Порфир Кореницький”, “Споминки про д-ра В. Александрова”), статті, що містять розгляд творчості Шевченка і Пушкіна та міркування про їх значення (“Т. Шевченко в Нижнім Новгороді”, “Московські переклади творів Шевченкових”, “Тарас Григорьевич Шевченко”, “Памяти Т. Г. Шевченко”, “К пушкинскому вечеру в народной аудитории”; останні три були надруковані в тобольській газеті “Сибирский листок”).

Протягом усього творчого життя Грабовський здійснював величезну роботу як перекладач творів світової поезії. У книгах “З чужого поля”, “Доля”, “З Півночі” (розділ “Переклади”), “Кобза”, в підготовленій, але не виданій збірці “Хвиля” (1899) вміщено переклади поетичних творів із 25 літератур світу. Українською мовою завдяки праці Грабовського зазвучали російські білини, твори Державіна, Жуковського, Пушкіна, Рилєєва, Полежаєва, Лермонтова, Тютчева, Огарьова, О. К. Толстого, Курочкіна, Некрасова, Добролюбова, Михайлова, Минаєва, Плещеева, Майкова та ін.

Грабовському належать переклади двох поем Байрона (“Шільйонський в'язень”, “Замок Альва”), двох поем Бернса (“Хома Баглай” (в оригіналі “Том О'Шантер”) та “Старчача гульня”), віршів Шеллі, Сауті,

Вордсворта, Теннісона, Лонгфелло, Е. Браунінг, Гете, Уланда, Гейне, Ленау, Фрейліграта, Гервега, Леопарді, Беранже, Гюго, Дюпона, Барб'є, Метерлінка та ін. Значне місце у перекладах Грабовського займають поети слов'янських (чеської, словацької, болгарської, польської, сербської, хорватської, словенської, лужицької), скандинавських (шведської, норвезької, фінської) та угорської літератур. Поет-перекладач мріяв про видання українською мовою творів угорського поета Петефі та італійської поетеси Ади Негрі. Одним з перших на Україні звернувся Грабовський до грузинської (Чавчавадзе, Бараташвілі, Церетелі), вірменської (Ісаакян, Туманян), естонської (Лідія Койдула, Крейцвальд) поезії.

Цікавим явищем є створення збірника “Песни Украины” (за життя поета не був надрукований) — спроба популяризації російською мовою кращих поетичних творів українських поетів XIX ст.

Переклади Грабовського (сам автор часто називав їх “переспівами”) мають різний рівень відповідності оригіналам. Неусталеність перекладацьких принципів та відсутність першоджерел, спричинені злигоднями заслання, позначилися на створеній Грабовським “антології світової поезії”, але не применшують її значення, особливо для свого часу. Своєрідністю перекладацької діяльності Грабовського є й те, що поет здебільшого щедро наснажував перекладний твір пафосом й ідеями власної творчості.

В кінці 1896р. Грабовський дістав змогу виїхати в Якутськ — губернське місто, де значно активніше протікало життя політичних засланих. Тут остаточно були сформовані збірка перекладів “Доля” (вийшла у Львові в 1897р.), а також збірка оригінальних і перекладних поезій “Кобза”, надіслана Б. Грінченку на Україну і видана в Чернігові 1898р. Грінченку було надіслано й рукопис перекладів творів українських поетів російською мовою, але вони не побачили світ. Значну роль в українському літературному процесі відіграла написана на засланні стаття Грабовського “Дещо про творчість поетичну” (“Зоря”, 1897). В ній Грабовський аргументовано спростовує теорію “мистецтва для мистецтва”, обстоює тенденційність мистецтва, його реалізм, ратує за прогресивний світогляд як одну з заповук створення справжньої літератури. Розробка проблематики цієї статті своєрідно продовжена Грабовським у листах до Б. Грінченка 1897 — 1902 рр.

У 1899р. Грабовський здійснює переїзд з Якутська в Тобольськ, по дорозі роблячи нетривалу зупинку в

Іркутську. В Тобольськ поет прибув у вересні 1899р. Цьому місту судилося бути останнім у його житті. Грабовський мешкав ще в кількох сусідніх населених пунктах, проте йому так і не пощастило повернутися на Україну, як він про це мріяв.

Майже весь вільний час поета поглинала малооплачувана і виснажлива робота (коректором у редакції, у ветеринарному управлінні, приватні уроки тощо). Роки заслання вкрай підірвали його здоров'я, в

Тобольську він дуже хворів. Проте й у таких умовах Грабовський не залишає літературної роботи, готується видавати зібрання творів, пише нові вірші. На цей період припадає інтенсивне, цінне з історико-літературного погляду листування Грабовського з Б. Грінченком.

Помер Грабовський 12 грудня 1902р. у Тобольську, похований згідно заповіту на кладовищі поруч з декабристами.

Христос воскрес!

- "Христос воскрес!" - "Воістину воскрес!" - І люде падають оден другому в обійми, міняються писанками, радіють. Великий день, святий, веселий! Та не весело було самотньому кайданникові, що сумно тинявся по своїй затушкованій коморі та брязкав зелізами, котрі оповивали йому обидві ноги, впиналися до голого тіла.

Тюрма стихала - крізь решітку лізла ніч; перший святковий день відбувався. Хіба долетить з гуртової комори п'яний завід безладного співу або зірветься в повітрі голосний вираз арештантського залищання, з жарту кинутий в напрямі жіночого відділу в'язниці. Але і пісні і жарти притихли. Життя гуртових комор цілком перейшло під піль, у таємні закутки, де сторожа не могла крізь двері побачити ні карт, ні горілки, ніякої іншої заперченої арештантові річи.

Гірко почуватись у такі дні в'язневі, а ще гірше нудитись під замком одному, як отой згаданий кайданник. Сам неначе мертвяк у труні... ніхто не прийде, не похристосується, не обійме як брата... ніхто, ніхто... Брудні поруділі стіни... низенька стеля... холодна цеглова підлога... сім ступнів уподовж, п'ять - завширшки... клапоть сірячини під боки, звичайна посудина... - ото і все, що бачить притомлене око в заперті. Він ступав якомсь не твердо, накинувши заклеймлену куцину на плечі. Його не водили до служби, бо він - секретний; ніхто не загомонів до нього за цілий день, не пустили навіть на прохід. Ранком пропхнули крізь фірточку шматок паски, на обід принесли борщу. Увечері заглянули чи цілий, чи не втік бува...

Душа неслась у далекий край, зворушена спогаданими. Мелькнуло рідне село... білими стінами вилискуються вбогі хати... весело гудуть, розлягаються дзвони; вся церква в огні... от скінчилась Служба, пронесли корогви понад пасками... ось він і дома, з усіма вітається... серце повне радощів, якогось святого, великого почування любови... увесь мир би обійняв, аби мала спромога... Грає весняний промінь... Уквітчані проліском дівчата простують в поле; лавою сунуть з жартами та витребеньками парубки... а он і старий з лірою перегинається, за старчам поспішає... Он притяг і благий Микита невидючі що тиняється увесь свій довгий вік та на сопілку затинає... босий, у білій сорочці та штанах... голова нічим не покрита... паличка проти собак... сопілка в роті... отакий завжди... Люде хвалять Бога, що дав свято, а він грає-голосить та приспівує:

"А хто біди не знає

Най Микити питає!...

і викладає, як то біда, з якими пригодами мандрувала по світу. Похитають головами слухачі, а спинити - не спинять, - шкода, що на Великдень гріх журитись.

Як ось село зникло... В уяві зростає молодий, кипучий, натхненний гурт... Чує піклування за прихильність до менших братів, за освіту незрячої, окривдженої верстви люду, за Великдень усього чоловіцтва... Стискають у запалі один другому руки; в очах - надія, повна, нерухома; серця окрилені вірою, що їй усі ворожі заходи байдужні, найлютіші муки не страшні...

Солодкий, чарівничий сон, з котрого так тяжко прокидатися...

"Христос воскрес!" - Немає відповіді.

- Милі, рідні, де - ви? Не побачите, не притулите до лона... душу, серце, - усе вам, усе...

Сльози киплять... нехай... може колись і сліз не стане... Сестроне!... Боже милий!... Тобі віддала чисту молоду душеньку... в муках сконала... Хуртовина замела її святу могилоньку; вітер жалібно квилить над нею... а навкруги скрізь уклалось товариство... мертвий сон... яри та підземні шахти... та гірка неволя... та... але й того досить...

Жити, жити без краю забажалося йому в ту саму хвилину, - працювати, не покладаючи рук, - нове життє забудувати на тих незабутих, на тих передчасних могилах...

Він бігав з кутка в куток, збурений думкою, розпалений. Але згодом почув, що сили зраджують його, піг виступа на чоло, - і, наче стеблина підтята, опустився на підлогу. Кругом стояла тиша; десь рипнуло тільки дверима, та свиснув вартовий свистун пробуючи...

В переході шепотом розмовляла сторожа, оден був Татарин, другий - наш земляк, хлібороб з України, - але кайданник не чув їх розмови; та й вони здається поснули. Не до сну, не до спокою було кайданникові; уже ні мислі, ні спогадів, а якесь болюче маячіння... без форми, без образу... Нерозмайна туга, невідхильна вага на серці... Усе закрутилось перед його очима, переплуталось, темрявою насунуло з усіх усюд... Йому зробилось моторошно, ніби провалля залягло під ним; щось гостре діткнулося мозку, - заблмали зелено-огнисті зорі... він застогнав, силкувався скрикнути - нема голосу; він упав до забуття, до безпритомности... лежав мов би труп захололий...

- Христос воскрес! Христос воскрес! - роздався тихий дружній голос.

Жахнувсь, отямився кайданник. Над ним стояв сторож Українець і так жалібно дивився йому в очі. Двері були щільно причинені, а в кутку тлів недогарок.

- Христос воскрес!

- Христос воскрес!

Вони упали один до одного в обійми і довго-довго цілувались. Кайданник не міг прийти до себе, не міг зрозуміти, що з ним діється, - так незвичайне, так неприродне було оте несподіване явище...

- Це я - Остап, сторож... Свято послав Бог... всі веселяться... і я чоловік... серце перевертається дивитись... душа болить... і я самотній... на чужині... Рідної мови не почуєш, побалакати ні до кого...

- Спасибог... спасибог... на віки... але тікайте... почують... не губіть себе!

- Заспокойтеся, - Татарва спить... Чим Бог дав...

І, розв'язавши хустку, виклав паску, кілька крашанок тощо...

- Не треба, не треба... Бога ради... до віку вдячний...

Голос кайданника задрижав, порвався; сльози навернулися на вії.

Як се - двері відхилились, і Татарин вистромив заспану голову...

- То ти так?

Вдарив дверима, покрутив ключем, - і бігом метнувся докладувати.

Обидва скам'яніли на місці. Година здалась їм занадто довгим часом. Забрязчали рушніці, затупцювали чобітьми, забренькав ключ, двері відлетіли з гуркотом, і смотритель в супроводі Татарина та кількох оружних салдатів, появився на порозі комори.

Серце похолело в Остапа; йому здалось, ніби він летить у прірву без краю... без визволу...

- Ваше високо... - спромігся був він...

- На обахту! Під суд! - заgrimіла відповідь.

Його схопили під руку. Востанне заходив ключ у дверях; почувся друбний топіт зникаючої юрби, луною розлігся в переході і нарешті затих. По підлозі метався та стогнав у тяжкім стані безпритомности кайданник, - ніхто не зважав на нього; над усім стояла тиша, все окрила тьма, густа, вагуча...

ШВАЧКА

Рученьки терпнуть, злипаються віченьки.
 Боже, чи довго тягти?
 З раннього ранку до пізньої ніченьки
 Голкою денно верти.

Кров висисає оте остогиджене,
 Прокляте нишком шиття,
 Що паненя вередливе, зманіжене,
 Вишvirне геть на сміття.

Де воно знатиме, що то за доленька —
 Відшук черствого шматка,
 Як за роботою вільна неволенька
 Груди ураз дотика.

* * *

Плаче небо, вкрите хмарами,
 Що над нами восени
 Без кінця пливуть отарами
 Із сумної сторони.

Темний гай додолу хилиться,
 Буйне листя опада;
 Різва пташка не осмілиться
 В поле вилетіть з гнізда.

Тільки галич перелякана
 Скиглить, зграями шуга;
 З жалібного її каркання
 На душі росте нудьга.

Сльози осені журливої,
 Що минули ясні дні,
 Се — плач долі нещасливої,
 Що судилася мені.

СОН

Зелений гай, пахуче поле,
 В тюрмі приснилися мені,—
 І луг широкий, наче море,
 І тихий сум по кружині.

Садок приснився коло хати,
 Весела літяна пора;
 А в хаті... там знудилася мати,
 Ізнудьгувалася сестра.

Поблідло личко, згасли очі,
 Надія вмерла, стан зігнувся...
 І я заплакав опівночі
 І, гірко плачучи, проснувсь.

ДО РУСИ-УКРАЇНИ

Бажав би я, мій рідний краю,
 Щоб ти на волю здобувався,
 Давно сподіваного раю
 Від себе власне сподівався.

Щоб велич простого народа
 Запанувала на Русі,
 Щоб чарівна селянська врода
 Росла в коханні та красі.

Щоб Русь порізнена устала
 З-під віковичного ярма
 І квітом повним розцвітала
 У згоді з ближніми всіма!

Я НЕ СПІВЕЦЬ ЧУДОВНОЇ ПРИРОДИ

Я не співець чудовної природи
 З холодною байдужістю її;
 З ума не йдуть знедолені народи, —
 Їм я віддавав усі чуття мої.

Серед ясних, золочених просторів
 Я бачу люд без житнього шматка...
 Блакить... пташки... з-під соловйових хорів,
 Мов ніж, вража скрізь стогін мужика.

Нехай кругом розумний лад та втіха, —
 Не здужа їх мій мозок осягти,
 Бо скільки кривд, бо скільки всюди лиха,
 Як хижий звір, братів гризуть брати.

Нехай людя, що до вітхнення вдатні,
 Співають нам на всякі голоси
 Про райські сни й куточки благодатні, —
 Де плачуть, там немає вже краси!

Нехай вони, кохаючись «на лоні»,
 Мук забуття вишукують дарма,
 Їх не заспать: у серця відгомоні
 Озветься світ з турботами всіма!

П. Грабовський